

is hier het kenmerk van een ‘waarheid’, die geen tegenspraak lijkt te dulden.

Jan Oosterholt

J. Smelik, *Eén in lied en leven. Het stichtelijk lied bij Nederlandse protestanten tussen 1866 en 1938*. Den Haag 1997. Deel 9 uit de reeks IJkpunt 1900 - Nederlandse cultuur in Europese context. 516 pag. f49,50. ISBN 90 12 08517 9

Lezen in dit boek zal bij velen een gevoel van herkenning oproepen: ‘Daar ruist langs de wolken een lieflijke Naam//Die hemel en aarde verenigt te zaam’; of: ‘Daar alleen kan liefde wonen//Daar alleen is het leven goed//Waar men blij en ongedwongen//Alles voor elkander doet’; of: ‘k Ga ter ruste, ben nu moe//k Sluit mijn beide oogjes toe’. Dit proefschrift gaat over liedjes die de afgelopen eeuw bij vele gelegenheden gezongen en beluisterd zijn. Voornamelijk door protestanten waarschijnlijk, hoewel fragmenten eruit mogelijk bijvoorbeeld ook in poëzie-albums van kinderen uit rooms-katholieke gezinnen terecht zijn gekomen.

De liedjes zijn de sporen van een in de negentiende eeuw aangevangen ‘beschavingsoffensief’ van de protestantse kerken. In een verweer tegen de ontkerstening van de samenleving, of misschien wel tegen de rooms-katholisering daarvan, werden Nederlandse protestanten gesticht en gesterkt met toepasselijke liederen. Die liederen kwamen overal vandaan: uit bestaand repertoire (deels afkomstig uit het buitenland, deels ook uit de eigen zestiende- en zeventiende-eeuwse traditie), maar ook uit nieuwe hoeken. Een nieuwe bron van inspiratie was bijvoorbeeld de ‘uitwendige zending’ in de koloniën, goed voor een vloed van liederen waarin protestanten op hun plicht gewezen werden de ‘heidenen’ te onderwijzen en bekeren. Kenmerkend zijn teksten zoals deze van J.R. Snoeck Henkemans:

Hoort toch gij Christ'nen
't Heidendom vraagt hulpe;
Ziet! 't heft ten hemel
De gebonden handen
O, 't zijn uw broeders,
Denkt aan hunne banden,
Brenge hun uw Heiland.
(p. 234)

In hun zendingsdrang vonden de protestanten elkaar. Bij wijze van aanvaardbaar vertier kwamen ze samen op landelijke, interconfessionele zendingsfeesten om aan de drang tot het verspreiden van het geloof gestalte te geven. De reis erheen verliep vaak per trein, en Smelik geeft prachtige details over het zingen dat dan al plaatsvond. Elize van Calcar bijvoorbeeld geeft in haar beschrijving van de ‘feesttreinen’ aan dat het zingen in esthetisch opzicht veel te wensen overliet. ‘Afgrijpselijke wangeluiden’ waren er uit de wagons te horen; in verschillende coupés werden vaak verschillende melodieën gezongen. Kwam men eenmaal op het feest aan, dan was met te schor om daar nog een goede bijdrage te kunnen leveren. Dergelijke toestanden

leidden er uiteindelijk toe dat in het programmaboekje voor de feesten het verbod tot zingen tijdens de reis werd opgenomen.

Over het schaamteloze autoriteitsgevoel dat uit deze zendingliederen spreekt, laat Smelik zich niet erg uitvoerig uit. Hij merkt op dat de liederen een echo vormen ‘van het algemeen heersende gevoel rond 1900, dat er Westerse superioriteit bestond ten opzichte van koloniale bezittingen’. Hij geeft voor die veralgemenisering geen bron en ver-

zuimt enigszins realiteit en wens aan elkaar te relateren. Want er waren zendingliederen zoals dat van Snoeck Henkemans, en er waren zendingseesten, maar er waren ook klachten over het gebrek aan zendingdrang onder de Nederlandse protestanten. Werden die zendingliederen eigenlijk wel door zovelen gezongen? En zo niet, wat weerhield protestanten er mogelijk van om dergelijke liederen aan te heffen?

Het is natuurlijk lastig dergelijke vragen te beantwoorden, maar het is toch een van de doelen die Smelik zichzelf met dit boek gesteld heeft. Hij wil met het corpus van ruim 370 bundels uit de periode 1866-1938 (die jaren zijn gekozen vanwege de publikatie van de *Vervolgbundel op de Evangelische Gezangen en Psalmen en gezangen voor den eeredienst der Nederlandsche Hervormde Kerk*) drie onderzoeksvragen aan de orde stellen: welke rol speelde het lied in de verzuiling in die periode, hoe kan het liederenrepertoire getypeerd worden, en hoe verliep de overdracht van normen en waarden via het lied.

Op de vraag over de verzuiling wordt naar mijn idee een niet helemaal bevredigend antwoord gegeven. Of, liever gezegd, in de afzonderlijke hoofdstukken wordt daarop genuanceerd ingegaan, met bijvoorbeeld als conclusie dat gelovigen uit verschillende denominaties wel dezelfde bundels gebruikten maar daar dan niet dezelfde liederen uit zongen; dat ze elkaars liederen met aanpassingen gebruikten; of dat ze wel hetzelfde zongen, maar om verschillende redenen. In het afsluitende hoofdstuk volgt dan de conclusie dat de in de titel van dit proefschrift vervatte gedachten, 'Eén in lied en leven', voor de verschillende protestantse groeperingen gegolden heeft: 'De toenemende differentiatie in protestants Nederland heeft nauwelijks effect gehad op de (niet-liturgische) liedcultuur. Er bestond één corpus liederen en liedbundels dat door de hoofdstroom binnen het protestantisme gebruikt werd' (p. 303). In zijn algemeenheid lijkt me die uitspraak niet waar, naar Smelik in het voorafgaande zelf heeft aangetoond. De wens lijkt hier de vader van de gedachte.

De vraag naar de typering van het repertoire wordt in dit boek grondig beantwoord, en dat levert vele mooie passages en nieuwe inzichten op. Zo blijkt dat Joh. de Heer - de man van het traporgel - ten onrechte gezien wordt als degene die de gospelsong in Nederland introduceerde. Hij schreef nederlandstalige liederen die geheel in die traditie staan, maar deed dat nadat overal in het land al sessies met gospelsongs georganiseerd waren. In de typering van het repertoire klinkt naar mijn idee af en toe wel wat weinig historisch besef door: zo wordt op p. 5 de suggestie gedaan dat het afnemen van het analfabetisme in de negentiende eeuw tot een groeiend potentieel van kopers en gebruikers leidde. Daarbij wordt voorbijgegaan aan de omstandigheid dat in vroegere eeuwen veel mensen liederen kenden zonder dat ze konden lezen; afname van het analfabetisme hoeft dus niet automatisch tot een groter publiek geleid te hebben. Ook een opmerking over een kleine revival van zeventiende-eeuwse liederen van Bredero, Revius en Luyken in de bundel *Neerbosch zangen* (1879-1883) geeft te denken: Smelik noemt die bundel 'vooruitstrevend' in de opname van die liederen. Dat wekt de indruk dat er ergens in de periode na 1880 veel meer van dit soort liederen in het stichtelijk repertoire van de protestanten is opgenomen; wat naar mijn weten niet het geval geweest is. Het zijn veelal kleine puntjes waaruit blijkt dat een studie rond een bepaald ijkpunt te zeer geconcentreerd kan zijn op dat ene punt in de tijd. Het leidt er uiteindelijk toe dat in de conclusie naar mijn idee te weinig

continuïteit tussen het liedoffensief van de negentiende eeuw en dat van de zestiende en zeventiende eeuw wordt geconstateerd (p. 310).

Op de vraag naar de sociale context waarin de liederen gebruikt werden, is door Smelik inventief naar een antwoord gezocht. Hij kijkt bijvoorbeeld naar het protestants bezit van muziekinstrumenten, het bestaan van zangkoren en fanfarekorpsen en heeft zich ook over de toegankelijkheid van muzieknotaties gebogen. Het bovengenoemde probleem rond de zendingliedertjes laat zien hoe lastig het is 'de' realiteit te schetsen. Wie op de schrijvers van de liederen afgaat, op de uitgevers van de bundels en op de kerkelijke instanties die het liedoffensief steunden, komt tot een eenzijdig beeld, zoveel is wel duidelijk. Het is een grote verdienste van dit boek dat naar volledigheid en toegankelijkheid is gestreefd, en dat - misschien op de keuze van de titel en een van de deelconclusies na - het materiaal wordt aangeboden op een wijze die het voor veel andere onderzoekers mogelijk zal maken verder te gaan waar dit onderzoek stopt.

Els Stronks

Jos A.A.M. Biemans, *Onsen Speghele Ystoriale in Vlaemsche. Codicologisch onderzoek naar de overlevering van de Spiegel historiael van Jacob van Maerlant, Philip Utenbroeke en Lodewijk van Velthem, met een beschrijving van de handschriften en fragmenten. 2 dln. Leuven, Peeters, 1997 [= Schrift en Schriftdragers in de Nederlanden in de Middeleeuwen, 2].*

De codicologie is de laatste tien, twintig jaar volop in beweging. Maar pas sinds kort is het codicologische onderzoek met betrekking tot de (Middelnederlandse) literatuurgeschiedenis serieus opgevat. Natuurlijk moesten eerst de bevindingen in de codicologie eerst rijpen en bezinken, alvorens ze losgelaten konden worden op de handschriften en fragmenten waarin de Middelnederlandse letterkunde (in de breedste zin van het woord) overgeleverd is. En ook het onderzoeksklimaat moest drastisch veranderen. Het 'nut' van de codicologie voor de literatuurhistorie, dat vroeger bij voorbaat afgedaan werd als nauwelijks bestaand, heeft zich inmiddels wel bewezen. Niet in het minst door het proefschrift van Jos A.A.M. Biemans over de *Spiegel historiael*, waarvan de handelseditie in 1997 verscheen.

De studie bestaat uit een set van twee banden op A4-formaat. Het eerste deel bevat het eigenlijke onderzoek en enkele appendices. Maar laat ik met het tweede deel beginnen. Dit bevat de catalogus van alle 64 codices van de *Spiegel historiael* (voortaan: *Sp.h.*) die geheel of gedeeltelijk bewaard zijn gebleven. Allemaal zijn ze voorzien van een of meer afbeeldingen (zoals het hoort) die samengebracht zijn in een platengedeelte. Tussen het catalogusgedeelte en het platengedeelte bevinden zich de registers en de bibliografie. Overigens bevat ook het eerste deel een 24-tal afbeeldingen in de tekst, waarvan twee in kleur. In de catalogus worden de handschriften heel uitgebreid beschreven. De beschrijvingen bestaan uit verschillende onderdelen. Deze onderdelen worden aangegeven door middel van letters: hoofdletters bij het volledige handschrift en kleine letters bij de fragmenten. Op zich is daar niets op tegen, maar het is wel lastig. Ik kan mij voorstellen dat Sch., die jarenlang met